

NAUJOVIŠKI ANEKDOTAI: SANTYKIAI SU ILGAAMŽE TRADICIJA

BRONISLAVA KERBELYTĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

Straipsnio objektas – nuo 1835 m. iki XX a. pabaigos Lietuvoje užrašytų apie šešis tūkstančius anekdotų variantų, kurie straipsnio autorės semantiškai interpretuoti bei suklasifikuoti Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo kartotekoje. Remiamasi anekdotų siužetų semantinėmis interpretacijomis ir aprašymais, esančiais spaudai parengtame „Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo“ ketvirtajame tome.

Darbo tikslas – aptarti lietuvių pasakojamų anekdotų raidos tendencijas.

Tyrimo metodas – lyginamasis istorinis ir autorės sukurto struktūrinio-semantinio metodo taikymo anekdotams rezultatai. Lyginama tradicijoje ilgai funkcionavusių ir vadinamųjų naujoviškų anekdotų siužetų struktūros, semantika, kūrinių paskirtis, personažai ir buities realijos. Stengiamasi atskleisti šių požymių stabilumo ir raidos tendencijas.

Žodžiai ir raktai: anekdotas, tradicinis, naujoviškas, elementarus siužetas, struktūros, semantika, struktūrinis-semantinis tipas.

Dalis skirtingų tautų tradicijose ilgai funkcionavusių anekdotų dažniausiai grupuojama ir skelbiama kartu su buitinėmis pasakomis, tuo tarpu naujų laikų įvykius vertinantys ir žmonių požiūrį į santvarką bei valdžią atspindintys kūrinėliai buvusios Tarybų Sąjungos respublikose neskelbti ir netyrinėti. Tik gyvu žodžiu plitusius ar rankraščių pavidalu saugotus bei naujai užrašytus anekdotus nuo 1990 m. intensyviai imta spausdinti įvairiuose periodiniuose leidiniuose; pasirodė ir politinių anekdotų mokslinių publikacijų (Мельниченко 2007). Lietuvoje pasakoti įvairių asmenų užrašyti anekdotai paskelbti atskiru rinkiniu (LLA). Šiame rinkinyje senieji ir vadinamieji naujoviški anekdotai grupuojami pagal kūrinių semantiką – taip šiek tiek parengta dirva skirtingų laikų visuomenės problemas vertinančių kūrinių turinio ir formos lyginimui.

Anekdotai – ilgą kūrimo bei saugojimo kolektyvinėje atmintyje istoriją turintis ir nuolat atsinaujinantis tautosakos žanras. Lyginant variantus, galima matyti skirtingų žanrų kūrinių raidą ir jų prisitaikymą prie naujų visuomenės sąlygų. Mūsų laikais užrašytuose daugelio žanrų kūrinių variantuose vis ryškesni užmiršimo ir degrada-

vimo požymiai, tuo tarpu nuolat stebimas anekdotų atsinaujinimas, naujų kūrinių atsiradimas.

Kadangi trumpų komiškų kūrinių pasakojimo tradicija nėra naujas reiškinys, būtina aptarti, ką mes vadinsime *naujoviškais* anekdotais. XIX a.–XX a. pirmoje pusėje dauguma anekdotų užrašyta iš valstiečių ar kaimo amatininkų. Natūralu, kad daug kartų užfiksuoti anekdotai, kuriuose vaizduojami valstiečių / tarnų / samdinių ir ponų / šeimininkų susidūrimai, šeimos narių, vaikų ir merginų santykiai, juokingose situacijose atsiduria ar sąmojingai pasielgia iškilėsniai ar išsiskiriantys žmonės, kaimui pažįstami profesionalai (kunigas, kalvis, kareivis, elgeta) ar kita-taučiai (čigonas, žydas ir kt.). Antroje XX a. pusėje užrašyta anekdotų, kuriuose veikia miestui būdingesni profesionalai (gydytojas, advokatas, teisėjas, mokytojas, valdininkas, politikas), su miestu susiję jauni žmonės (moksleivis, studentas). Šiuose anekdotuose nebe tokie svarbūs skirtingų socialinių sluoksnių santykiai, o tapo populiariesni valdžios žmonių, socialinio ir moralinio klimato vertinimai, surasta naujų aspektų vaizduojant visada aktualius vyro ir žmonos, tėvų ir vaikų santykius. Taigi naujoviškais anekdotais vadinsime tuos kūrinius, kuriuose komiško efekto siekiama vaizduojant modernėjančios visuomenės problemas ar naudojant šios visuomenės patirtį. Ilgai tradicijoje gyvuojančių anekdotų užrašyta po keliolika ar net kelias dešimtis variantų, o naujoviškųjų turima vos po vieną kitą tekstą. Atrodo, jog tai neesminis skirtumas, tačiau, kalbant apie nevienodo senumo tradicijos elementus, verta prisiminti ir jį. Nuo senų senovės žinomus ir vadinamuosius naujoviškus anekdotus neretai pasakoja tie patys žmonės, todėl pravartu tyrinėti, kurie kūrinių požymiai gana stabilūs, kokių naujovių atsirado kuriant komiškas situacijas ir jas vertinant.

Visų anekdotų struktūras sudaro vienas elementarus siužetas (ES). Gana turtingame lietuvių anekdotų lobyje pavyko aptikti vos keletą išimčių – ES semantinių porų samplaikų ir skirtingų ES derinių. Pasakotojai retai kada jungia skirtingus anekdotus: lietuviškų tekstų masyve aptikta tik dešimt tokių junginių. Taigi lakoniškumas būdingas ir senosios tradicijos, ir naujoviškiems kūriniams.

Pasakų ir sakmių ES siužetų struktūrų būtini elementai – aprašyta arba aiškiai numanoma pradinė situacija, herojaus akcija ir rezultatas, o kai vaizduojami herojų išmėginimai, po pradinės situacijos įsiterpia ir būtina liepimo akcija. Daugelyje tebuklinių pasakų ES aptinkamos fakultatyvios akcijos (herojus skatinamas pasielgti teisingai arba neteisingai, jis gauna informaciją, apsirūpina ar aprūpinamas reikalinga priemone). Anekdotų ES struktūrose išskiriami tik būtini elementai.

Kai herojaus ir antipodo susidūrimo baigtis aiški iš antipodo reakcijos į herojaus veiksmą arba iš herojaus reakcijos į antipodo veiksmą, ji numanoma visų prozos kūrinių elementariuose siužetuose. Anekdotuose rezultatas irgi gali būti numanomas, bet dažnai jis ir lieka neaiškus arba rezultatu visai nesidomima: nepasakoma, kuo baigėsi dviejų personažų susidūrimas, ir tai sunku numanyti (Kerbelytė 1994: 13–15).

Kodėl anekdotuose personažų susidūrimo rezultatas dažnai praleidžiamas, galima suprasti lyginant skirtingus to paties kūrinio variantus. Pavyzdžiui, nepasakyta, kaip tėvas reagavo, supratęs, kad sūnus nieko neišmoko:

Tėvas mokė sūnų kalvystės, jį pasodinęs krepšyje. Po metų sūnus pasakė, kad išmoko. Jis ilgai degino geležį ir ją įmetė į vandenį – pasigirdo pššš! (KLPTK 4 1.2.1.26.)*.

Kituose to paties siužeto variantuose vaizduojama, kaip netikęs kalvis iš geležies gamina kaskart mažesnę daiktą, kol pagaliau tik *pis* teišeina. Sūnaus darbą stebintis tėvas suvokia, kad sūnus nieko neišmoko, arba užsakovas pyksta. Kai susidūrimo rezultatas išreikštas žodžiais, atsiranda galimybė pridurti kitą ES: užsakovas kviečia „kalvį“ ateiti į klėtį ir žada jam įpilti – ten jam *ipila* (prilupa). Taip anekdotas tampa sudėtingesnio kūrinio – buitinės pasakos – elementu. Tokios struktūros variantus mes priskyrėme prie buitinių pasakų.

Pasakų ir sakmių ES rezultatai leidžia spręsti, ar herojus (tas personažas, kurio likimu domimasi) pasielgė teisingai ar neteisingai, ir iš jo poelgio pasimokyti. Tai rodo, kad minėtų kūrinių paskirtis buvo pragmatinė – kaupiti, saugoti ir skleisti partitį, teigiamais ir neigiamais pavyzdžiais iliustruoti elgesio įvairiomis situacijomis taisykles. Kai ES rezultatas anekdotuose praleidžiamas, jų didaktinė paskirtis pastebima ne iš karto arba ją visiškai nustumia noras sukelti komišką efektą, prajuokinti klausytojus. Todėl ES rezultato svarbos sumenkinimas ar visiškas praleidimas – vienas anekdotams būdingų požymių, į kurį atsižvelgiama juos skiriant nuo buitinių pasakų.

Anekdotų pasakotojai sprendžia, ar verta susidūrimo rezultatą pasakyti, ar jį nulyti. Pavyzdžiui, anekdote aišku, kuo baigėsi nesėkmingas slėpimasis:

Girtuoklis batsiuovys pažadėjo pasiūti ponui batus, bet nepasiuvo. Jis pasislėpė nuo pono, o žmona padavė net nesukarpytas odas. Ponas pagyrė batus ir tarė: – Būčiau batsiuovį dar pavaišinęs. Tas pasirodė – ponas jį prilupo (KLPTK 4 1.2.1.1.).

Mintyse praleidę informaciją apie pono reakciją, pastebėsime, kad kūrinys pasidarė šmaikštesnis. Kito ilgaamžės tradicijos anekdotų variantuose dažniausiai tik numanoma, kas atsitiko, kai žmogus negalėjo įtikinti bendrakeleivių, kad jo šauksmas – tai ne daina:

Žmonės važiuo iš turgaus. Vienas jų pasiūlė dainuoti / dainuoti sutartinę / pasakė, kad kiti dainuotų taip, kaip jis dainuosiąs. Netyčia jis įkišo koją į ratą ir ėmė šaukti: – Rate koja! Kiti pritarė: – Kojytė, kojytė! / Kiti kartojo: – Rate koja! (KLPTK 4 1.2.1.27.).

Tik kartais cituoto siužeto variantuose pasakoma, jog žmogus koją nusilaužė. Tokie variantai yra ne tokie juokingi, nes, pabrėžiant nelaimingą baigtį, tarsi aiškinama, kodėl žmogus gali būti kitų nesuprastas.

Daug kartų užrašyto „senoviško“ anekdotų variantuose nepasakoma, kaip ponas / kunigas reagavo į virėjo pastangas įtikinti, kad žąsys teturinčios vieną koją:

Pono / kunigo virėjas suvalgė keptos žąsies koją ir teigė: – Žąsis tokia buvo. Vėliau virėjas rodė ponui / kunigui žąsį, stovinčią ant vienos kojos, ir sakė: – Visos žąsys viena

* Čia ir toliau cituojami anekdotų siužetų aprašymai iš B. Kerbelytės spaudai parengto „Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo“ 4-ojo tomo. Pagal nurodytą anekdotų struktūrinio-semantinio tipo numerį aprašytų tekstų spausdintus ar rankraštinius šaltinius galima rasti LPTK kartotekoje, o ateityje – ir minėtojo tomo anekdotų skyriuje.

koja. Ponas švilptelėjo / kunigas metė pagalį – žąsys atsistojo ant abiejų kojų. Virėjas pasakė: – Reikėjo ir keptai žąsiai švilptelėti (KLPTK 4 1.1.1.2.).

Nuomonių susidūrimo ar gudravimo pasekmės dažnai nenusakomos ir naujoviškuose anekdotuose:

Išsipuošusi beždžionė gyrėsi, jog išteka už krokodilo. Papūga peikė krokodilą: – Jis žalias, šlapias, neištikimas! – Bet jis jūreivis! (KLPTK 4 1.1.1.25.).

Vyras rengėsi į kurortą. Žmona klausė: – Kodėl neužsimovei vestuvinio žiedo? – Kas gali per tokius karščius žiedą mūvėti? (KLPTK 4 1.1.1.2.).

Šių anekdotų pasakotojai palieka patiems klausytojams spręsti, ar papūga pakeitė nuomonę ir ar vyro paaiškinimas įtikino žmoną.

Kadangi daugelio naujoviškų kūrinių užrašyta tikrai po vieną variantą, jų ES struktūrų varijavimo atvejų labai nedaug. Susidaro įspūdis, kad naujoviškų anekdotų ES rezultatai praleidžiami dar dažniau negu senųjų kūrinių siužetuose.

Anekdotų klasifikavimo (priskyrimo struktūriniais-semantiniais tipams) patirtis parodė, jog semantikos požiūriu naujoviški anekdotai iš esmės nesiskiria nuo senosios tradicijos kūrinių: įvairaus turinio komiški tekstai yra saviti tų pačių tipų ar net tų pačių tipų versijų variantai. Klasifikuojant anekdotus pagal semantiką, naujoviškiems tekstams neprireikė sudaryti nė vieno naujo tipo.

Palyginkime šiuos tam pačiam tipui 1.1.1.1. *Herojus užsimaskuoja nuo antipodo* bei jo trečiai versijai (*herojus pasiekia, kad antipodas gautų neteisingą informaciją apie jo veiksmus / nuomonę / būseną*) priskirtų anekdotų aprašymus:

Senis nešė žabų naštą ir pavargęs dejavo: – Kur ta mirtis pasidėjo? Mirtis paklausė: – Ar mane šaukai? – Šaukiau, kad naštą pakylėtum / malkas panešėtum.

Čigonas žiūrėjo į vadų portretus ir keikėsi, kad spaudžia. Milicininkas klausė: – Kas spaudžia? – Batai. – Bet tu basas! – Todėl ir basas, kad spaudžia (KLPTK 4 1.1.1.1. – 3).

Pirmame kūrinyje pavargęs žmogus prasitaria, kad norėtų mirti. Pamatęs šalia savęs mirtį, jis jau kitaip aiškina savo posakį. Aiškinimas komiškas, nes mirčiai nebūdinga pareiga nešioti sunkius daiktus ar kaip nors kitaip padėti žmonėms jų darbuose. Antrame anekdote iš situacijos aprašymo nesunku suprasti, kad veiksmazodis *spaudžia* taikomas vadams. Bijodamas nukentėti, čigonas neva kaltina batus, kurių jis neturi. Aiškinimas „Todėl ir basas, kad spaudžia“ dviprasmiškas: milicininkas skatinamas suprasti, kad čigonas spaudžiančių batų neavi (iškeliamas žodžio *spaudžia* tiesioginė reikšmė), o mintyse čigonas turįs kitką: basas dėl vadų sudarytų sunkių gyvenimo sąlygų.

Abiejų anekdotų herojai elgiasi vienodai – stengiasi įtikinti antipodus, kad jų posakiai reiškia ką kita. Ilgaamžės tradicijos kūrinys aktualus visais laikais, sensitelėjo tik aplinkybės, kuriomis žmogus netyčia prasitaria norįs numirti. Tuo tarpu naujoviškame kūrinyje objektai ir pavojingas antipodas paimti iš nesenos praeities. Vadų portretai primena konkretų laikotarpį, kai jie kabojo ant sienų ir tvorų, nuolat užimdavo pirmuosius laikraščių puslapius. Visuomenėje, kurioje išnyko paprotys skatinti pagarbą vadams visur iškabinant jų portretus, anekdotas sunkiau suprantamas ir jis nebe toks aktualus.

Bene populiariausias senųjų anekdotų varijavimo būdas – to paties siužeto variantuose vaizduojami skirtingi analogiškų bruožų turintys personažai. Šis būdas vartojamas ir kuriant naujoviškus kūrinėlius: pakanka į seniai žinomus siužetus įterpti nesenais laikams būdingus personažus ir su jais suderinti realijas, ir anekdotai atnaujinami. Pavyzdžiui, tame pačiame anekdoto siužete varijuoją tik personažai ir realijos:

Baudžiauninkas ištraukė iš pelkės poną. / Jūreivis išgelbėjo iškritusį iš laivo karininką. / Žmogus ištraukė Chruščiovą iš siloso duobės. Ponas / karininkas klausė, kuo galėtų atsilyginti. – Niekam nesakyk, kad aš išgelbėjau. / Chruščiovas prašė niekam nesakyti, kad jis buvo įkritęs, o žmogus – kad jis ištraukė (KLPTK 4 1.1.1.25.).

To paties siužeto variantuose keičiami ir nesenus laikus primenantys tikriniai vardai. Pavyzdžiui:

Hitleris, Geringas ir Gebelsas važiavo per Lietuvą. Skersai kelio gulėjo kiaulė, bet Geringui ir Gebelsui nepavyko jos nuvaryti. Hitleris kažką pakuždėjo į ausį – kiaulė paspruko. Hitleris paaiškino: – Aš pažadėjau įrašyti kiaulę į SS dalinius. / Važiavo Eizenhaueris su žmona ir Stalinas. Ant kelio gulėjo jautis. Vairuotojas ir Eizenchaueris jo nenuvarė. Stalinas pakuždėjo: – Aš tave į kolūkį užrašysiu. Jautis pašoko ir nubėgo į mišką (KLPTK 4 1.1.1.18.).

Siužeto variantų, kuriuose minimas Hitleris, užrašyta tik netrukus po Antrojo pasaulinio karo, o variantų, kuriuose minimas Stalinas, – ir šeštajame XX a. dešimtmetyje. Pastaraisiais dešimtmečiais šio ir kitų anekdotų, kuriuose vaizduojami minėti diktatoriai, pateikėjai jau nebesiūlo. Galima teigti, jog realių asmenų vardai nuolat keičiami naujais vardais, su jais suderinamos ir personažų požymius pabrėžiančios realijos. Panašiuose anekdotuose minimi vėlesnių laikų įtakingi asmenys arba įvardijama tik vaizduojamų žmonių tautybė:

Eizenhauerį ir Chruščiovą kelyje pasitiko gangsteriai. Chruščiovas išmetė raštelį – gangsteriai perskaitė ir pasišalino. Jis pasakė: – Parašiau, kad kelias veda į komunizmą.

Rusas, vokietis ir amerikietis skrido lėktuvu ir pamatė, kad velnias pjauna lėktuvo sparną. Vokietis ir amerikietis kažką parašė ir išmetė raštelius. Velnias perskaitė ir pjovė toliau. Velnias perskaitė ruso raštelį ir pabėgo. Rusas paaiškino: – Parašiau, kad gerai pjauna, ir pažadėjau jį priimti į darbą (KLPTK 4 1.1.1.18.).

To paties struktūrinio-semantinio tipo ir analogiškų siužetų senesniuose ir naujoviškuose anekdotuose vaizduojami skirtingi herojai, bet jie atlieka panašius veiksmus. Palyginkime šiuos anekdotus:

Kareivis klausė vežėjo: – Kiek kainuoja nuvežti iki kareivinių? – Du litai. – O už daiktus? – Nieko nekainuoja. – Tai nuvežk mano daiktus, o aš pėsčias nueisiu.

Restorane ponas paklausė: – Kiek kainuoja pietūs? Padavėjas pasakė ir pridūrė, kad šampano ir duonos duodama veltui. Ponas paprašė šampano ir duonos.

Zuikis klausė: – Kiek kainuoja stiklinė sulčių? – Dvidešimt kapeikų. – O kiek kainuoja vienas lašas? – Nieko nekainuoja. – Tai prilašinkit man stiklinę (KLPTK 4 2.1.2.2.).

Herojai naudojami ta aplinkybe, kad reikiamos paslaugos ar siekiamo objekto tam tikra dalis teikiama nemokamai, todėl ir prašo tik tos dalies. Išradingai pasielgęs

kareivis aptinkamas keliuose senųjų anekdotų siužetuose, o sąmojingas ponas juose vaizduojamas retai. Vis dėlto variantuose, kuriuose minimas kareivis ar ponas, nerandame ženklų, kurie padėtų susieti komiškus poelgius su konkrečiu laiku. Trečiame anekdote pasirinktas gudruolis zuikis, kurio tipišką įvaizdį ne taip seniai suformavo profesionalioji kultūra (animacinis kinas). Šio anekdoto komišką situaciją geriau įsivaizduos žmonės, kurie dar atsimena specialius prietaisus pilstomoms vaisių sultims pardavinėti (*prilašinkit* sukelia tokių aparatų vaizdą).

Dalis naujoviškų anekdotų – tai perkurti populiarūs seni siužetai. Pavyzdžiui, nesunku atpažinti naujoviško anekdoto pirmtaką – seną pasakėčią:

Lapė norėjo išvilioti varno laikomą sūrį ir prašė varną sukarksėti, suplasnoti. Šis sukarksėjo, suplasnojo sparnais, bet sūrį išsaugojo. Lapė pasakė: – Varne, tavo žmona su policijos viršininku vaikšto. – Kur? – sukarksėjo varnas ir sūrį išmetė. Lapė pamokė: – Nekarksėk ant viršininkų, nes paskutinį kąsnelį prarasi (KLPTK 4 1.1.1.20.).

Ko gero, seną pasakėčią prisimenantys klausytojai geriau suvokia naujoviškų anekdotų kūrėjų ir pasakotojų sąmojų. Kadangi paukštis kitaip išprovokuojamas išsizioti ir išmesti snape laikomą sūrį, perkurtame pasakėčios siužete personažas įvardytas ne moteriškosios, o vyriškosios giminės panašiu žodžiu. Parodant, kad senasis būdas sūriui išvilioti neveiksmingas, ir užbaigiant lapės pamokymu, greičiausiai sąmoningai primenama, jog anekdotu paversta sena pasakėčia, kuriai būdingas moralas.

Kitas naujoviškas anekdotas skiriasi nuo senos pasakėčios būdu sūriui išvilioti; jame veikia ne lapė, o animacinio kino išpopuliarinti personažai:

Vilkas su zuikiu nusipirko degtinės, bet neturėjo užkandos. Pamatę šarką, snape laikomą sūrį, jie paklausė: – Ar nori degtinės? Šarka atsiliepė: – Ką! – ir išmetė sūrį (KLPTK 4 1.1.1.20.).

Naujoviškuose anekdotuose kur kas dažniau vaizduojami gyvūnai. Greta pažįstamų zuikio, vilko ar lapės ėmė figūruoti svetimų kraštų gyvūnai (dramblis, beždžionė, krokodilas). Pasakose bei senuose anekdotuose gyvūnai kalba žmonių kalba, bet dažniausiai jie veikia pagal savo tikrąją prigimtį. Naujoviškuose anekdotuose gyvūnai visiškai sužmoginti. Jie tarsi kopijuoja žmones (važinėja dviračiais ar automobiliais, vilki drabužius, turi parduotuves ir tualetus).

Daugelio senoviškų ir naujų laikų anekdotų herojai iš esmės elgiasi vienodai. Pavyzdžiui, norėdami, kad darbininkai liautųsi apsimetinėję ligoniais, o įkyrėjusi lankytoja nebeateitų, jie imituoja grėsmę antipodų gyvybei:

Pono darbininkai apsimetė sergantys. / Skruzdžių sukandžioti ir iškritę iš medžio rabinai apsirgo. Mergina / juokdarys / daktaras pažadėjo juos išgydyti. Ji / jis pasakė darbininkams / rabinams, kad vieną jų reikia papjauti, sudžiovinti / išvirti ir duoti kitiems kaip vaistus. Visi ligoniai pasveiko.

Meška lankė velnią, o šiam nusibodo. Velnias pasakė: – Mergaitės prašė meškos taukų vaistams. Meška nusigando ir velnio nebelankė (KLPTK 4 1.1.1.18.).

Kai ir senesnio, ir naujoviško anekdoto antipodai ypač pasitiki savimi ir sako gali įvykdyti bet kurią užduotį, herojai vis dėlto paprašo neįvykdomo dalyko:

Parduotuvės šeimininkas skelbė, kad pirkėjai gaus visko, ko tik panorės. Žmogus paprašė mintuvų. Jų parduotuvėje nebuvo.

Restorane skelbiama, kad įvykdomas bet koks užsakymas. Lankytojas užsisakė dramblio ausį su grikių koše. Restorane neatsirado grikių (KLPTK 4 1.1.1.22.).

Pirmojo anekdoto herojus žino, kad niekas mintuvais neprekiauja, nes valstiečiai juos pasigamina patys. Antrojo anekdoto herojus remiasi patirtimi ir žino, kurie maisto produktai ypač reti, nors nuo senų laikų Lietuvoje auginami ir buvo visą laiką valgomi. Šį anekdotą geriau supras žmonės, kurie prisimena, kad tarybiniais laikais grikių iš tikrųjų buvo retenybė. Naujoviškame anekdote daugiau šaipomasi ne iš restorano vadovų ambicijų, o iš visuomenės, kurioje trūksta pačių paprasčiausių dalykų.

Labai daug konkrečių anekdotų siužetų priskiriama struktūriniam-semantiniam tipui 1.2.1.25. *Herojus neteisingai vertina aplinką*. Šio tipo anekdotų herojai elgiasi keistai ir laikomi kvailiais. Senosios tradicijos anekdotuose gana ryški nuostata, kad kiekvienas žmogus gali neadekvačiai pasielgti, nes kvailiais laikomi personažai, kurie neteisingai vertina nematytus objektus arba nežino, kaip geriausia atlikti tam tikrą darbą. Kad klausytojai lengviau suprastų poelgio absurdiškumą ir pasijuoktų, vaizduojami ne egzotiški, o gerai pažįstami gyvūnai ar daiktai, neteisingai atliekami nuolat vietinių žmonių dirbami darbai:

Sėniai kvietė talką. Senė savaitę nemelžė karvės, kad talkininkams pieno prisirinktų.

Moteris patupdė vištą ant kiaušinių, ta išperėjo viščiukus. Moteris davė viščiukams pelų, šieno, bet tie nugaišo. Žvėrių išpažintojas pasakė, kad višta viščiukų nepažindė (KLPTK 4 1.2.1.25.).

Anekdotų herojai pasirenka netinkamą veiklos būdą, nes jie nežino objekto savybių ir nesuvokia, kokios bus jų veiksmų pasekmės:

Ponas liepė tarnui parnešti degtukų ir pažiūrėti, kad būtų geri. Tarnas parnešė degtukų, bet tie nedegė. Tarnas stebėjosi: – Ką tik išmėginau – visi degė.

Motina liepė dukteriai: – Išvirk kiaušinius, kad būtų minkšti. Duktė ilgai virė kiaušinius (KLPTK 4 1.2.1.25.).

Senuosiuose anekdotuose mieste atsidūręs kaimietis neteisingai vertina savo poelgį, miesto aplinkos objektus apibūdina pagal analogiją su pažįstamais objektais, sutapatina skirtingų personažų galimybes:

Žemaitis gyrėsi: – Apgavau smuklininkę: arbatą išgėriau, o cukraus gabalėlius parsivežiau.

Vaikas pasakojo: – Buvau stotyje ir mačiau, kaip atpūkstė krosnis, ilgai gėrė ir vėl nušvokstė.

Malkų pjaustytojas klausė dantistą: – Ar tu moki dantis įdėti? – Moku. – Įdėk porą dantų mano pjūklui (KLPTK 4 1.2.1.25.).

Kuriant naujoviškus anekdotus, vaizduojama ir kaimiečio reakcija į miesto aplinkos detales, ir miestiečio – į jam nepažįstamus kaimo objektus. Abiejų tipų herojai vertina neįprastą aplinką, pritaikydami savo aplinkoje gautas žinias:

Moteris nuvažiavo į miestą nusipirkti viščiukų, pamatė užrašą „Perėjimas“ ir paklausė būdelėje sėdintį policininką: – Tai tupi? – Tupiu. Tuo metu atėjo kitas policininkas pakeisti pirmojo. Moteris paklausė: – Tai kiaušinių neužšaldot?

Miesto mergaitė pamatė gromuliuojančią karvę ir paklausė: – Ar nenuostolinga šerti kramtoma guma? (KLPTK 4 1.2.1.25.).

Tokie skirtingo senumo anekdotai verčia susimąstyti, kad nepažįstamoje vietoje kiekvienas gali kvailai atrodyti. Jais skatinama tolerantiškai vertinti svetimoje aplinkoje nesusigaudančių žmonių elgesį.

Ilgamžiuose anekdotuose pastebima tendencija neadekvačius poelgius priskirti gerai pažįstamiems kitataučiams (vokiečiams, mozūrams, žydams) ar tam tikrų Lietuvos regionų žmonėms (žvejams kopininkams, dzūkams). Naujoviški anekdotai nuo senųjų skiriasi tik tuo, kad juose ėmė figūruoti tipiški personažai, kurių tautybės įvardijimas beveik prilygsta žodžio *kvailys* reikšmei:

Čiukčius gyrėsi: – Apgavau taksistą: sumokėjau ir nevažiavau (KLPTK 4 1.2.1.25.).

Senosios tradicijos anekdotų personažai kvailiais vadinami dėl savo veiksmų, o daugelyje naujoviškų anekdotų pasakojama apie neadekvatų psichikos ligonių elgesį:

Kvailiai / lapė ir kiškis sumanė pasisupti, pasidėję lentą ant penkto aukšto palangės. Kai vienas kvailys / kiškis nukrito, kitas kvailys / lapė pasipiktino: – Pats pabėgo ir lentą nusinešė (KLPTK 4 1.2.1.25.).

Taigi šiais laikais nebepaisoma tradicinės humaniškos nuostatos, kad iš ligonių juoktis nevalia. Naujoviškuose anekdotuose gerokai populiareśni ir laikinai sąmoningumą praradę žmonės (girtuokliai). Šie naujoviškų anekdotų personažai neadekvačiai elgiasi dažniausiai miesto aplinkoje. Nesąmoningo elgesio vaizdai tegali prajuokinti – jie neskatina nei mąstyti, nei pasimokyti.

Naujoviškuose anekdotuose vaizduojami ir Lietuvos padėtį veikę konkretūs valdžios atstovai, ir svetur komiškai išgarsinti asmenys (pvz., Čiapajevas). Tie patys naujoviškų anekdotų ciklai (pvz., apie armėnų radiją, apie kvailius, girtuoklius, Čiapajevą) funkcionuoja ir kaimynų ar net atokesnėse šalyse. Tai patvirtina, kad naujoviški anekdotai greitai migruoja. Tam palankūs ir intensyvesni žmonių kontaktai, ir viešosios informacijos priemonės. Nors analogiškų senųjų anekdotų siužetų aptinkama skirtingų tautų folklore, jie turėjo kur kas mažiau galimybių migruoti.

Daugelis Lietuvoje iš lietuvių užrašytų naujoviškų anekdotų turi neabejotiną vertimo požymių (aptinkama leksikos ir sintaksės kalkių, rusiškų ar lenkiškų posakių). Dalis tokių anekdotų užrašyta vos po vieną variantą arba jie žinomi tik iš populiarios lietuviškos spaudos (skelbėjai dažnai nenurodo anekdotų užrašymo vietos ar šaltinio). Kadangi lietuvių tautosakos rinkėjai iki šiol daugiau dėmesio skiria kaimui, turimi tekstai skatina manyti, jog naujoviški anekdotai mūsų kaime nepopuliarūs, o geriau pritapo prie miesto tradicijos. Specialios naujoviškų anekdotų paieškos Lietuvos kaime šią nuomonę galėtų patvirtinti arba paneigti.

Senuosiuose anekdotuose aptinkama fantastikos elementų, kai atmintini ar gerai pažįstami socialiniai santykiai vaizduojami prieštaraujant tikrovei (žemesnio vi-

suomenės sluoksniu atstovas / silpnesnis visada išradingesnis ir laimi). Šio principo laikomasi ir dalyje naujoviškų anekdotų – valdžiai atstovaujantis personažas pasirodo besąs kvailesnis už pavaldinį:

Brežnevo patarėjas pamatė, kad jo viršininkas vyksta į užsienio valstybę, apsiavęs skirtingų spalvų batais, ir pasakė, kad reikia grįžti namo. Brežnevas atsakė: – Nieko nebus: ir namie tik tokie batai liko (KLPTK 4 1.2.1.25.).

Naujoviškuose anekdotuose su galingesniu personažu susidūręs silpnesnis pasirodo besąs pranašesnis, nes jis randa ir naujų gyvenimo sąlygų padiktuotų būdų, kaip stipresnįjį sutramdyti. Pavyzdžiui:

Vilkas šaukė: – Kiški, aš tave suėsiu! – Ar taloną mėšai turi? (KLPTK 4 1.1.1.3.).

Ir ši anekdotą gerai supranta tik tie, kurie prisimena laikus, kai be talonų žmonės beveik nieko negaudavo. Vėl naujoviškame anekdote šaipomasi ne iš vilko, o iš keistai sutvarkytos visuomenės.

Senuosiuose anekdotuose aptinkama šaržų, dažnai vartojamas groteskas, o naujoviškuose kūriniuose neretai susiduriama su visiškai absurdiškais vertinimais ar poelgiais. Pavyzdžiui:

Čiapajevs su Petka įlipo į palmę. Dramblys ėmė trintis į palmę ir ją judinti. Petka pasakė: – Gal čia jo lizdas? Čiapajevs jį sugėdino: – Kvaily, drambliai gyvena olose (KLPTK 4 1.2.1.25.).

Neretai kaip argumentai pasirenkami dalykai, kurių iš tikrųjų nėra ir negali būti. Tai, kad faktų nėra tikrovėje, kaip tik ir turi pagrįsti teiginį. Pavyzdžiui:

– Daktare, ar tikrai pagerės mano regėjimas, jeigu aš valgysiu daugiau morkų? – Žinoma. Argi matėte triušį su akiniais?

– Kodėl dramblio akys raudonos? – Kad jis galėtų braškėse pasislėpti. – Argi matei dramblių braškėse? – Na, matai, kaip gerai pasislėpė (KLPTK 4 1.1.1.17.).

Naujoviškų anekdotų komizmas kartais grindžiamas tuo, kad susiduriantys personažai pabrėžia skirtingas žodžio ar posakio reikšmes:

Išgirdusi, kad grįžta vyras, moteris liepė meilužiui šokti pro langą. – Iš trylikto aukšto? – Gal tu prietaringas? (KLPTK 4 1.1.1.17.)

Vienam *tryliktas* reiškia *labai aukštai*, o kitam – *nelaimingas skaičius*.

Gerau papasakotuose anekdotuose visada paliekama gana daug erdvės, kurią nuovokus klausytojas užpildo, pasitelkęs žinias apie realius dalykus ar įprastus vertinimus. Deja, kai pasakotojai užrašo kūrinius iš savo atminties arba kai jie pasakoja medžiagos rinkėjams, nebeprisitikiama nematomų skaitytojų / klausytojų nuovokumu ir erdvė užpildoma žodžiais. Tokiu atveju nukenčia ir anekdotų komizmas. Vis dėlto pastebėta, kad aiškinti dažniau linkę kaimo žmonės, tai yra senųjų anekdotų pateikėjai. Paradoksalu, kad visų anekdotų glausti aprašymai kataloge kur kas juokingesni už aprašomus tekstus (kaip tik todėl aprašymus ir cituojame).

Išvados

1. Naujoviški anekdotai siužetų struktūrų ir semantikos požiūriu nesiskiria nuo ilgai tradicijoje funkcionavusių kūrinių.

2. Naujoviškuose anekdotuose atsiranda naujų personažų. Dažnai veikia miesto aplinkai būdingi profesionalai, netolimoje praeityje buvę įtakingi realūs asmenys. Aptinkama profesionaliosios kultūros sukurtų tipišκών gyvūnų įvaizdžių.

3. Naujoviškuose anekdotuose aptinkama naujų visuomenės problemų ir modernesnių realių, tačiau tai dažnai vaizduojama ilgaamžės tradicijos siužetuose. Neretai nauji anekdotai – tai perkurti seni populiarūs siužetai ar savitai transformuoti personažų elgesio modeliai.

4. Naujoviški anekdotai beveik prarado patirties kaupimo, tolerancijos mokymo paskirtį. Juose svarbesnė žaidybinė, klausytojų linksminimo paskirtis. Visiems anekdotams būdinga nuovokumo ir humoro jausmo ugdymo paskirtis išlieka nepakitusi.

5. Naujoviškuose anekdotuose nepaisoma etikos normos nesijuokti iš ligonių. Juose šaipomasi ne tik iš nemokančių elgtis nepažįstamoje aplinkoje žmonių, bet ir iš psichikos ligonių.

6. Greta visiems anekdotams būdingo grotesko naujoviškuose kūriniuose aptinkama absurdiškų vertinimų ir poelgių.

ŠALTINIAI

KLPTK – Bronislava Kerbelytė. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, t. 4: *Pasakojimai. Anekdotai. Oracijos*: [Rankraštis].

LLA – *Lietuvių liaudies anekdotai*, parengė Bronislava Kerbelytė ir Povilas Krikščiūnas, Vilnius, 1994.

LITERATŪRA

Kerbelytė Bronislava 1994. Anekdotų struktūros ir semantikos ypatumai, kn.: *Lietuvių liaudies anekdotai*, parengė Bronislava Kerbelytė ir Povilas Krikščiūnas, Vilnius, p. 9–25.

Мельниченко М. А. 2007. Анекдоты из коллекции Н. В. Соколовой (1926 г.), *Живая старина*, № 4, p. 24–26.

CONTEMPORARY ANECDOTES: RELATIONS WITH AGE-OLD TRADITION

BRONISLAVA KERBELYTĖ

Summary

The traditional Lithuanian anecdotes are compared with the texts of contemporary anecdotes in this article. The structures and semantics of the contemporary anecdotes are quite the same as those of traditional anecdotes. New social problems, new characters and details of reality occur in contemporary texts, but they are frequently just transformations of old plots and patterns. The main function of contemporary anecdotes is entertainment. Even the folk ethic norm prohibiting making fun of ill people is sometimes neglected in them.

Gauta 2008-03-03